

KUNST ALS GESPREK

IN GESPREK MET KUNST

Lezing van Christine Gruwez

Brugge, 11 december 2009

Neerslag : Marie-Anne Paepe

We gaan spreken over kunst in een ruimere zin. En kunst in die zin, in een ruime zin, is een gesprek.

Wat is in feite kunst ? Je kan jezelf afvragen : als ik het woord “kunst” hoor of lees, sta ik dan stil bij die vraag : wat is kunst ? Bij het zien en horen van vele kunstwerken in de schilderkunst, de dichtkunst, de muziek, de beeldhouwkunst, de architectuur ... ontstaan bij mij vele golven, een werveling aan golven, zegt Christine. Kunst is iets dat voortgebracht wordt. Als ik denk aan kunstproducten, kunstwerken, dan is het voor mij niet aan te tonen dat een kunstwerk geen kunst zou zijn.

Wat is kunst in ruime zin ? Als we daar even bij stilstaan worden we ons bewust hoe kunst in alles wat ons bestaan uitmaakt een uitzondering is. Het is niet dat kunst uitzonderlijk is of dat kunstenaars uitzonderlijke mensen zijn die uitzonderlijke gaven hebben om kunst voort te brengen. Kunst als schepping voegt iets toe aan wat deel uitmaakt van ons bestaan. Hoe zou de aarde er uitzien als er geen mensen meer waren ? Er zou geen kunst zijn, dat is zeker. Kunst is nauw verbonden met het mens-zijn. Juist omdat we mensen zijn kunnen we aan onze aarde iets nieuws toevoegen wat niet door de natuur voortgebracht werd.

Wat is in mij gegeven waardoor ik over de mogelijkheden beschik om kunst te scheppen, om iets toe te voegen dat er voordien niet was. Om het helderder te maken : kunst uit zich door middel van kunstwerken, brengt iets in de wereld dat er voordien niet was en niet door de natuur kan voortgebracht worden.

Maar er worden toch veel nieuwe dingen en producten voortgebracht, bijvoorbeeld een nieuw type vliegtuig, gsm ... Ook die waren er voordien niet, zijn het gevolg van een creatie. Bij elk nieuw product lag er ook wel een idee aan de grondslag, werd een idee verwezenlijkt en tot op zekere hoogte is dat hetzelfde als bij een kunstwerk, maar om een kunstwerk te zijn moet er nog iets aan toegevoegd worden.

Wat gebeurt er als kunst in de wereld verwezenlijkt wordt ? Waar ligt dat concept, het idee dat ontstaat bij iemand ? Iedereen vindt in het dagelijkse bestaan wel iets uit dat hem meer levenskwaliteit geeft. Waar ontspringt dat idee bij jezelf ? Het ontstaat in je binnenkamer. Het idee ontstaat in de binnenkamer van de mens, maar het is nog niet zo verschenen dat het zichtbaar is. Als zo'n idee in je opkomt en je probeert het te delen met iemand, is het niet eenvoudig om het op een manier te verwoorden dat de ander vat wat je bedoelt en zou willen mee stappen in de realisatie van je idee. Christine herinnert zich hoe moeilijk het was in de Steinerschool om iets te realiseren. Een idee moet op de grond komen, moet gestalte kunnen krijgen, en voor het zover is, wordt er daar naartoe een hele weg afgelegd.

Dat is eveneens de weg van de kunstenaar naar het kunstwerk toe. Er ontstaat iets in de kunstenaar dat hij in de werkelijkheid wil omzetten. Je ziet dan de hele weg van wat ontstaat in de binnenkamer tot op het moment dat er een kunstwerk in de waarneembare wereld staat en zichtbaar is. Dat is één weg. De andere weg is waar kunst de omgekeerde weg aflegt. Het is de weg terug van de wereld van het zichtbare, dit is de wereld van het gemanifesteerde, naar de wereld van het niet gemanifesteerde. Hoe zit dat in elkaar ? Als het om kunst gaat zijn die beide richtingen aanwezig : van het niet gemanifesteerde naar het gemanifesteerde en omgekeerd. Dit betekent dat er een communicatie, een dialoog is tussen twee polen. Het is geen eenrichtingsverkeer, dat is een monoloog. Zo is de productie van bijvoorbeeld een mooie auto een monoloog.

Bij wat we kunst noemen, bewegen de beide richtingen zich naar elkaar toe. Het gemanifesteerde is de wereld van de materie, de andere is de wereld waarin iets nog geen vorm heeft aangenomen maar verlangt om vorm aan te nemen. De grens tussen de twee is de ontmoetingsplaats waar ze elkaar doordringen, het is de plek waar iets nieuws kan ontstaan. Dat is de kunst en het kunstwerk.

We gaan deze gedachte verder verfijnen. We hadden het over een dialoog, communicatie. Wie spreekt ? Wie zijn de gesprekspartners ? Het gaat niet alleen om twee mensen die in gesprek met elkaar gaan, maar ook om het veld dat rondom hen heen zit. Er is een groot veld rondom hen, en dat noemen we de context. De context is alles wat het gesprek is en alles er nog omheen dat naar het gesprek verwijst. Gaan we nu uit van de context, dan kunnen we drie maal kijken naar de plek waar kunst in gesprek treedt en de weg die de kunst afgelegd heeft in de geschiedenis.

De eerste context : de kunst is sacraal.

Dit betekent dat de kunst ingebed is in een religieuze context. De oudste kunst is sacraal. Deze kunst speelt een dienende rol in het gesprek, staat in dienst van het gesprek. Wie treedt hier in het veld van het gesprek ? De ene gesprekspartner is de goddelijk geestelijke wereld. Deze wereld is niet gemanifesteerd, wat wil zeggen dat ze geen vorm heeft. De tweede gesprekspartner is onze wereld, de wereld van de vormen. Eveneens hebben wij als mens bij onze geboorte een lichamelijke vorm aangenomen, maar ook onze individualiteit is een vorm. De gevormde wereld is de geschapen wereld. De kunst bemiddelt het gesprek tussen de ongeschapen en de geschapen wereld. We zien dit gebeuren in de christelijke kunst, maar evengoed in de Oudegyptische kunst ..., voor wat de sacrale kunst betreft, geldt dit voor alle oude culturen. De kunst is tweedimensionaal, drukt zich uit in de verticaliteit van de werkelijkheid. We kijken even naar een basiliek. Als we een basiliek binnenkomen via het hoofdportaal, wat ons dan tegemoet komt, dat is de apsis. Als we teruggaan in de tijd naar de oudste christelijke kunst van in de eerste eeuwen van het christendom, dan zien we mozaïeken. Bijvoorbeeld in Ravenna zijn er prachtige mozaïeken te zien. De apsis in de basiliek is gevuld met mozaïeken. Waarom mozaïeken ? Omdat een mozaïek een grens betekent, de grens is de plaats waar twee werelden elkaar doordringen. Het is de ontmoetingsplaats waar de goddelijke wereld de mens zo dicht mogelijk nadert en hem iets tegemoet brengt. Daar ontstaan de beelden. Het mozaïek is het meest immateriële beeld, het beeld ontstaat door het licht dat breekt op de tekening van de steentjes. In de sacrale kunst konden deze twee werelden elkaar op een bepaalde momenten raken. Zo werden iconen alleen getoond op bepaalde ogenblikken tijdens de cultus, en het schilderij de "Twee Johannesen" van Memling werd vroeger ook slechts op bepaalde tijden getoond. Want het gesprek kon maar ontstaan, als de mens in een ontvankelijke gestemdheid was voor wat hem wilde naderen. De reikwijdte van het veld waar de kunst sacraal is betreft een heel ruime reikwijdte, in die reikwijdte leeft de hele gemeenschap. Het is een veld dat één is, en dat is zo voor ieder die er deel van uitmaakt. Kunstenaars zetten dan ook hun naam niet onder hun kunstwerk, dat was niet belangrijk. In de christelijke kunst komt er verandering op als de gilden ontstaan.

De tweede context.

Christine zal het specifiek hebben over de westerse (Europese) kunst, want niet alle culturen gaan dezelfde weg. In de tweede context veranderen de gesprekspartners. De kunst maakt zich los, ze wordt vrij van het in dienst staan van het goddelijk geestelijke. Ze wil niet meer alleen die rol vervullen. Dit gebeuren viel voor in de tijd van de Renaissance. Wat gebeurde er daar ? We zien dat de kunst zich steeds meer in het horizontale vlak gaat uitbreiden. De ontdekking van het perspectief is daarvan een teken. De gesprekspartners zijn hier de kunstenaar en zijn kunstwerk. De kunstenaar signeert zijn werk, waarmee hij de aanschouwer te kennen geeft : "dat is mijn werk !". Zo zeggen ook wij : er is in Brugge een Michelangelo in de Onze Lieve

Vrouwekerk, we zeggen niet : er is een madonna met kind in die kerk. Het is wel een sacraal thema, maar Michelangelo maakte het vanuit zijn eigen kunstenaarschap. Het kunstenaarschap van de kunstenaar staat centraal. We stellen ons de vraag wat de uitwerking ervan is, wat zou het bereik zijn van dat kunstwerk. We spreken over de Vlaamse Primitieven, over de Italiaanse barok ... We zien in die tijd opdrachtgevers, die zowel seculieren als religieuzen konden zijn. De reikwijdte betreft dus niet meer de hele gemeenschap, de reikwijdte krimpt m.a.w. in, en dit steeds meer zelfs. Daardoor ontstaat een soort van verbrokkeling van het veld. We zitten daar nu nog middenin, alhoewel er toch al iets anders merkbaar is sinds het einde van de 19de – 20ste eeuw, dat naar de derde context neigt.

De derde context.

Hier zijn er drie gesprekspartners : de kunstenaar – het kunstwerk – de toeschouwer, die ieder van ons is. De hedendaagse kunst is nog maar pas begonnen. De kunstenaar stelt zich niet meer op het voorplan, maar de toeschouwer, de bewonderaar van het kunstwerk krijgt steeds meer de uitnodiging (een soort appèl) om aan het kunstwerk te participeren. Ieder die zich met een kunstwerk wil verbinden, krijgt de mogelijkheid om eraan te participeren. Hoe dan ? Er moeten voorwaarden geschapen worden. Christine vertelt over de kunstenaar Joseph Beuys, die deelnam aan Dokumenta (1972) in Kassel. Joseph Beuys was toen de ster aan de hemel van de hedendaagse kunst. Van zijn bijdrage aan de tentoonstelling van moderne kunst hoorde Christine van mensen die ze bezochten. Ze kwamen in een volledig lege ruimte. Er was niets te zien. In een hoek zat Joseph Beuys, die zei : “Das Gespräch is die Kunst”. Zijn bezoekers zijn stilletjes weggegaan. Beuys was voor hen zo’n verheven persoon dat hij ontoegankelijk was voor hen. En misschien zal dit voor Beuys zelf zeer frustrerend geweest zijn. Deze voorstelling is nu wel een extreem geval en daarom ook geldt het niet echt als voorbeeld voor de derde context. Maar wat belangrijk is in de derde context, dat is dat de kunstenaar een stap terug zet, hij trekt zich terug. Het kunstwerk zelf komt centraal te staan, de kunstenaar is niet meer de centrale figuur. Hij neemt zichzelf terug en nodigt de toeschouwer uit om samen verder iets van het kunstwerk te maken. De muziek biedt de grootste mogelijkheid hiervoor, het is de mogelijkheid om iets te improviseren, wat niet wil zeggen dat je er zomaar op los kan gaan spelen. Dat is het niet. Wat is het dan wel ? In de muziek staat de klank centraal. We luisteren welke klank in ons midden wil verschijnen. We luisteren samen en door samen te luisteren wordt het veld versterkt waarin een klank zich kan laten horen. Het samen luisteren duurt totdat iemand een instrument neemt en het ten gehore brengt. Als we dat kunnen waarmaken, zijn we in de derde context. De muziek behoort tot de wereld van de stilte, de stilte die muziek is wordt dan door de klank hoorbaar gemaakt. De muziek is er in de stilte, maar het heeft daar nog geen vorm aangenomen.

Het was Rudolf Steiner die sprak over de parabool in de kunst. De Egyptische kunst heeft met de ruimte te maken, de Griekse cultuur munt uit in het beeld, de sculptuur die nog verbonden is met het element ruimte. Het schilderen begint bij het mozaïek waar de ruimte niet meer zo absoluut nodig is, het beeld neemt weinig ruimte in maar breidt zich uit in haar werking. In de schilderkunst kom je via de kleur en het mozaïek in een binnenruimte terecht, waar je de muziek innerlijk kan ervaren, waar het tot klank kan worden. We zijn nu op een moment aangekomen waar het element tijd een rol begint te spelen. De muziek ligt aan de andere kant van de parabool.

Hoe kan architectuur (ruimte) muzikaal (tijd) worden, hoe kan architectuur met muziek verbonden worden ? De dialoog ligt in het midden. In het midden ligt het onvoltooid kunstwerk. Het is onvoltooid, want anders kan je er niet aan participeren. We krijgen steeds meer te maken met kunstwerken op alle gebied (ook de dichtkunst dat een verdichting inhoudt), die niet voltooid zijn - ook al lijkt het kunstwerk af, is het niet af.

Christine kijkt naar uitspraken van kunstenaars uit de 20ste eeuw, kijkt naar wat mensen als Klee, Kadinsky te zeggen hebben. Deze kunstenaars zijn ons al zo vertrouwd, dat we niet

meer zo gevoelig zijn voor de schok die zij toentertijd teweeg gebracht hebben. Er was op een moment een explosie van moderne kunst. De kunstenaar beleeft zichzelf als binnengestapt in een onderzoeksproject en het middel voor het onderzoek is de kunst, terwijl het onderzoek steeds verder gaat, wordt het kunstwerk nooit voltooid. Mocht het kunstwerk voltooid zijn, dan is ook het onderzoek af. Iedere kunstenaar verwoordt dit individueel. Het wezen van het onderzoek wordt individueel ingevuld. Het begint met een brandende vraag die de kunstenaar drijft, ertoe aanzet om de weg te gaan. Kunst is het onderzoeksinstrument om met die brandende vraag verder te komen. Bijvoorbeeld Van Gogh gebruikte de schilderkunst als het middel om met zijn brandende vraag verder te komen. Hij zocht naar de puurheid van de woorden van het evangelie en hij werd predikant, maar in de Borinage is dat hem slecht bekomen. Dan ging hij schilderen.

Christine hoorde op een lerarendag van Tobias Richter (Wenen) dat opvoeden niet alleen een kunde, maar ook een kunst zou kunnen zijn. Zij dacht aan iets kunstzinnigs, als 't werken met veel kleuren, met muziek ... Maar daarover ging het niet echt. Tobias Richter stelde hen de vraag welke brandende vraag ze als leraar hadden. We stellen ons de vraag : wat is de brandende vraag, de bron van waaruit je een gesprek aangaat, het onderzoeksproject aangaat. De volgende stap is dat je uitgenodigd bent om te participeren in het laten ontstaan van kunst. Maar wat is er dan nodig in mij, wat zijn de voorwaarden, wat moet ik doen opdat er iets als een kunstwerk tussen ons, tussen jou en mij, ontstaat ?

Om dit helder te maken, kijken we naar wat vorm is en naar het principe dat in een voortdurende wisselwerking met het gevormde staat. We kennen de vormen. Door middel van onze zintuigen richten we ons op wat vorm heeft aangenomen. Maar ook onze eigen gedachten, gevoelens zijn vormen, want ook zij zijn gestalten. We leven in een geschapen wereld, in een wereld die vorm heeft aangenomen. Het is niet zo dat een vorm uit een andere vorm ontstaat, een vorm ontstaat uit het leven. Ook zijn wij als mens ontstaan uit het leven. Het leven draagt de mogelijkheid in zich om vorm aan te nemen. Het zaad is een maximum aan leven en een minimum aan vorm. Die twee principes (vorm en leven) staan voortdurend in wisselwerking met elkaar. De brandende vraag is puur leven. Je kan het niet zien of aanraken, maar het is er wel en ervaarbaar, want je kan het waarnemen in jezelf. Ieder leven draagt in zich het verlangen om vorm aan te nemen. In het dagelijkse leven worden we wakker aan wat vorm heeft aangenomen, maar we vragen ons gewoonlijk niet af waaruit de vorm vorm aangenomen heeft. Alles wat deel uitmaakt van wie en wat ik ben is tot op zekere hoogte vorm. Het leven is het element in mijzelf dat nog geen bepaaldheid heeft gekregen, nog geen bestemming heeft gekregen, heeft zich nog niet in een vorm vertaald.

Taal is zuiver leven. Het eerste woord dat je uitspreekt is taal die vorm aanneemt. Guido Gezelle kon dat pure, zuivere leven in een taal omzetten. Bij iedere vorm, woord, stroomt er nog iets van het leven erdoorheen in de ritmen, de pauzes ... van het gedicht. Het is een verdichtingsproces. De taal als leven heb je al mee voor je een taal spreekt. Maar woorden kunnen tegenwoordig zo plat gedrukt zijn, zo erg zelfs dat ze niets meer doorgeven, d.w.z. dat de vorm dan volledig verworpen is. Je kan dat bij onderzoek in jezelf ontdekken, die platgedrukte of uitgeholde woorden die als lege hulzen in jezelf huizen, maar waaraan je gehecht bent. Die gehechtheden zijn de dingen die je goed kan, de dingen die je denkt verwezenlijkt te hebben, de normen en waarden die je op weg geholpen hebben. Al die zaken werken als lege hulzen in jezelf. En het zijn die leeg geworden velden die iedere kunst die wil ontstaan tegenwerken. De voorwaarde voor het gesprek tussen mensen waar iets nieuws kan ontstaan, dat is stilte. Er is stilte nodig. Die lege hulzen zijn ook de gedachten in jezelf als : wat de ander zegt, dat kan niet, of daarmee ga ik niet akkoord ... Dit alles is ruis van leeg geworden begrippen. Het gesprek blijft dan steken bij vormen die aan het sterven zijn. Pas als het stil genoeg is, kan er iets nieuws ontstaan.

Wat is architectuur die muzikaal wordt ? Dat is het gesprek. Het gesprek bezet niet de ruimte, maar doordat je jezelf terug neemt, komt er ruimte open, zodat de ander een open ruimte vindt. Dat is sociale kunst. De voorwaarde voor het ontstaan van sociale kunst is dat ze beoefend wordt. Dat kan door dat aan de spreken wat het levenselement in mij is, wat de bron van mijzelf is, waar ik me kan herbronnen. De verbinding met het Ik, de oerkracht in jezelf, dat is de kern van je wezen waaruit je vorm hebt aangenomen. Woorden zijn dan het middel in het gesprek waardoor iets hoorbaar en zichtbaar kan worden. Maar je kan het slechts ervaren in het doen. En daarvoor is een serieuze brandende vraag nodig.

Waar we ook zijn in kleine kringen, waarin we toch eens met elkaar zo in gesprek kunnen treden dat daar een reële uitnodiging ligt en er een ruimte kan vrijgemaakt worden, daar kan dan iets ontstaan wat er voordien niet was. Wát dan ontstaat, kan je niet programmeren. Het zijn stappen op weg naar waar iedere mens kunstenaar wordt.

PAUZE

In de sacrale kunst speelt de esthetiek geen rol, in de Renaissance wel, daar was de schoonheid aan regels gebonden. In de derde stap waar we participierend worden, geldt de waarheid, de waarachtigheid. Het gaat erom of het waar is in jezelf. Waar de brandende vraag werkt, is de plek van onvoltooidheid. Waar iets van de brandende vraag erdoor komt is daar waar iets je treft, raakt en dat is geen esthetische ontroering.

Walter Benjamin schreef een boekje “Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische reproduceerbaarheid”. Hij zegt daarin dat ieder kunstwerk een aura heeft. Dat heeft te maken met het ontstaansmoment van het kunstwerk en dat ontstaansmoment is uniek. Geen enkele reproductie (= waar geen mensenhand meer aan te pas komt) kan die aura reproduceren, want die aura is eenmalig. Het kunstwerk zelf behoudt zijn aura door het ver van af zijn heen. Ze werkt op afstand, met andere woorden, ze werkt in de wereld !

Muziek is in de stilte. Ze wordt hoorbaar en vertaald door de componist die er een partituur uit tevoorschijn haalt. Mozart (ook Beethoven) hoorde een symfonie in één keer. Dan moest hij ze opschrijven en bracht ze op die manier, het ene na het andere in de tijd. De partituur werd dan de uiteindelijke vorm en de uitvoerder brengt de muziek aan de hand van de vorm terug naar waar ze thuishoort, het leven ! Het leven is niet afhankelijk van de vorm die je eraan geeft. Het leven van de muziek gaat door

Uitspraak van Joseph Beuys : “Zeige deine Wunde”

13 december 2009

Marie Anne Paepe